

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні

На правах рукопису

ЮЗЯК Раїса Віталіївна

ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ В СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОМУ
ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТАХ /НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ ТА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВ/

Спеціальності: 10.02.01 - російська мова
 10.02.02 - українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

Робота виконана на кафедрі загального та російського мовознавства Черкаського державного педагогічного інституту

Наукові керівники - доктор філологічних наук,
професор Т.О.ТУЛІНА

- доктор філологічних наук
В.П.МУСІЄНКО

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
В.М.БРИДИН

- кандидат філологічних наук,
доцент Л.М.РУДЕНКО

Провідна установа - Київський державний педагогічний
інститут іноземних мов

Захист дисертації відбудеться " 19 " квітня 1994 р.
о 15⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.016.28.01
для захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора фі-
лологічних наук при Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні
АН України /252001, Київ - І, вул.Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
мовознавства АН України.

Автореферат розісланий " 19 " березня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук

Н.Г.ОЗЕРОВА

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00801692 (Q)

Як відомо, процес загальної семантизації лінгвістики не міг не торкнутись синтаксису як рівня, який безпосередньо пов'язаний і з процесом мислення, і з процесом комунікації. А в зв'язку з тим, що за останній час увага дослідників в значній мірі переключилась з питання про те, як упорядкована мова, на питання про те, як вона функціонує, особливо актуальним уявляється вивчення змістового аспекту речення, в тому числі й інфінітивного, з урахуванням специфіки сфер комунікації, в яких функціонують різні семантичні моделі речення.

Історія вивчення інфінітивних речень /ІР/ в русистичі та українстичі має свої традиції і досягнення, та все ж таки низка питань, стосовно їх статусу, класифікації та функціонально-стилістичних характеристик, відноситься до дискусійних і не має однозначного розв'язання ні в вітчизняному, ні в зарубіжному мовознавстві. Дискусія навколо питання про інфінітивні речення зумовлена труднощами однозначного пояснення їх різноманітних структурних, семантичних і функціонально-стилістичних ознак, складним переплетенням їх модальних, інтонаційних характеристик і емоційно-експресивних відтінків.

В цілому можна виділити три історично сформовані типи класифікаційних систем інфінітивних речень, різні варіанти яких трактуються сьогодні в російському та українському мовознавстві:

- 1/ ІР виділяються як самостійний структурно-семантичний тип /Г.П.Арполенко, В.В.Бабайцева, В.М.Брицин, Г.О.Золотова, А.Д.Ніколова, Е.М.Тулапіна, В.А.Чабаненко та ін./;
- 2/ ІР розглядаються в освіті вчення про синтаксичну похідність як модальні деривати /Н.І.Гришина та ін./;
- 3/ дані структури визначаються як різновид безособових односкладних речень /Ф.І.Буслаєв, О.І.Галкіна-Федорук, Г.М.Чирва та ін./.

В шкільних підручниках ІР досі продовжують трактуватись як безособові /напр.: Н.А.Пашковская и др. Русский язык: Учебник для 8-9 кл. шк. с укр. языком обучения. -К.: 1993; Рідна мова: Підручник для 8-9 кл. шк. /П.С.Дудяк, А.П.Медушевський/. -К.: 1993/, а в окремих посібниках не аналізуються зовсім /напр.: Г.О.Козачук. Українська мова - для абітурієнтів: Навч. посібник. -К.: 1993/.

Тому об'єктом поглибленого дослідження у реферованій дисертації обрано інфінітивні речення.

Ми вважасмо найбільш логічним віднесення інфінітивних речень до самостійної групи в системі односкладних речень сучасних російської та української мов з огляду на те, що: а/ в інфінітивних реченнях інфінітив-предикат не вступає в словосполучення з дієсловами; б/ дія в інфінітивних реченнях логічно пов'язується з деякою неозначеною або узагальненою особою; в/відсутність суб'єкта в інфінітивних реченнях, як і характер зв'язку дії з суб'єктом, спричинені семантико-стилістичними особливостями мовлення; г/ в інфінітивних реченнях модалність виражається самою формою предиката, а також інтонацією, і лише в окремих випадках підсилюється і диференціюється частками і допоміжними дієсловами.

Позначення дії без суб'єкта, без діяча, незалежне від конструктивних зв'язків і від усіх конкретизуючих граматичних показників, які властиві відмінюваній формі дієслова, розширяє коло асоціативних зв'язків та уявлень. Тому ІР легко розвивають контекстуальну багатозначність, одлугують висловленнями внутрішнього мовлення. Це дозволяє припустити, що вони не можуть не бути активним засобом формування різних стилів.

Наші спостереження показують, що ІР активно функціонують в різних стилях російської та української мов, вживаються в багатьох текстах, які вивчаються в школі. А значить, важливо установити /на основі квантитативної та квалітативної характеристик/ можливість віднесення інфінітивних речень до значущих одиниць стилю, спроможних характеризувати його лінгвістичні параметри, оскільки такі речення входять в арсенал не тільки синтаксичних, але й стилістичних засобів мови. Цей аспект в російській та українській мовах є недостатньо вивченим. У цьому зв'язку лише комплексний розгляд інфінітивних речень /структура + семантика + функція/ дозволяє, з одного боку, визначити своєрідність їх функціонування в різних стилях, а з іншого - окласти більш повне уявлення про комунікативні можливості цих синтаксичних одиниць. Необхідність комплексного розгляду питання про інфінітивні речення дозволяє зробити висновок про актуальність теми дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в повноті опису гомогонності, подібності та відмінностей в галузі синтаксису інфінітивних речень в сучасній російській та українській мовах. В досліджен-

ні проаналізовані структурно-семантичні властивості інфінітивних речень в різних стилях російської та української мов, виявлені фактори, що зумовляють їх функціонування. Дослідження, орієнтоване на розмежування стильової специфіки інфінітивних речень, встановлення моностилістичності одних і полістилістичності інших, дозволяє визначити функціональні властивості інфінітивних речень в різних стилях і встановити залежність інфінітивних речень від специфіки стилю.

Метов реферованого дослідження, є виділення і опис типів, різновидів і варіантів структури і семантики інфінітивних речень, визначення ролі інфінітивних речень як діагностичних синтаксичних одиниць в формуванні різних стилів сучасних російської та української мов, а також міри їх стиляморформуючих можливостей. Досягнення цієї мети передбачало розв'язання таких завдань:

- розглянути коло дискусійних питань, пов'язаних з визначенням статусу інфінітивних речень, їх структурної організації, семантики і схемного зображення в російському та українському мовознавстві;
- визначити квантитативний розподіл і співвідношення інфінітивних речень в російській та українській мовах у різних стилях; виділити стилі з найбільш частотним використанням досліджуваних конструкцій;
- виділити, проаналізувати та описати різноманітність структурно-семантичних типів інфінітивних речень за стилями, визначити їх моностилістичність і полістилістичність в російській та українській мовах;
- дослідити фактори, що зумовляють стилістичне маркірування інфінітивних речень в різних стилях російської та української мов;
- проаналізувати функціонування інфінітивних речень в різних стилях російської та української мов з метою виділення індивідуального та спільного.

Урахування завдань і підходу до досліджуваного матеріалу, специфіки інфінітивних речень дозволило відібрати ряд необхідних методів, вироблених практикою лінгвістичної науки: метод спостереження, квантитативно-статистичний метод, трансформаційний метод, контекстологічний метод, описовий метод.

Матеріалом для дослідження стали твори російських та українських письменників і поетів, визначних публіцистів, матеріали газет та інших періодичних видань, наукова та науково-популярна література, офіційні документи, записи розмовної мови і т.п. Синхронний зріз - ~ 50 останніх років. Всього досліджено 280 джерел. Загальний об'єм - 12 27 умовних сторінок.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що воно є певним внеском у вивчення проблеми функціонального синтаксису, надзвичайно важливої сьогодні, але недостатньо розробленої. Здобуті результати мають цінність для вивчення функціональних властивостей інфінітивних речень в різних стилях російської та української мов і слугують збагаченню сучасного стилістичного синтаксису.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що здобуті результати можуть бути використані в викладанні вузівських курсів синтаксису, основ стилістики і культури мови, порівняльної граматики, при читанні спецкурсів по стилістиці, а також при складанні підручників для середніх шкіл, шкіл-гімназій, ліцеїв, коледжів України та Росії.

Матеріали дослідження можуть бути корисними і в методичних цілях - для підготовки студентів-філологів до їх подальшої різноманітної діяльності: для роботи в вищій і середній школах України, видавництвах, органах інформації, в різних установах /суді, прокуратурі/ і т.п.

Апробація роботи здійснювалась при читанні курсів російської та української мов в Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті; основні положення дисертаційного дослідження були висвітлені в доповідях та повідомленнях на всеукраїнських, мікререгіональних та республіканських наукових та науково-практичних конференціях: "Творчість М.В.Гоголя і сучасність" /Ніжин, 1989 р./, "Т.Г.Шевченко і Поділля" /Кам'янець-Подільський, 1989 р./, "Шевченко і розвиток мов та літератур народів СРСР і країн соціалістичної співдружності" /Київ, 1989 р./, "Актуальні питання вивчення в вузі курсу методики викладання мови і літератури в школі" /Ніжин, 1990 р./, XXXII науковий конференції кафедр Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1989-1990 роки /1991 р./, "Зоронезький період в житті і творчості Й.Е.Мандельштама" /Воронеж, 1991 р./.

"Предикація в тексті і реченні" /Коломна, 1991 р./, "О.О.Потебня - дослідник слов'янських взаємозв'язків" /Харків, 1991р./, "Стилістика російської мови: теоретичний і порівняльний аспекти" /Харків, 1993 р./, на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства у Черкаському державному педагогічному інституті /1990-1993 рр./.

Дисертація обговорювалась на засіданні відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України.

Зміст роботи відбито у дев'яти публікаціях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків; в кінці дисертації подано бібліографію, список джерел фактичного матеріалу, чотири додатки /таблиця основних структурно-семантичних типів інфінітивних речень в сучасній російській та українській мовах; списки інфінітивів-предикатів в науковому та офіційно-діловому стилях російської та української мов; список умовних позначень/.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, визначається її актуальність, новизна, мета і завдання дослідження, теоретичне й практичне значення роботи, формулюються основні положення, які виносяться на захист, а також характеризуються методи дослідження.

У першому розділі "Інфінітивні речення в системі типів простого односкладного речення" характеризуються теоретичні основи дослідження інфінітивних речень, аналізуються структурні різновиди та семантичні властивості аналізованих речень у сучасних російській та українській мовах.

Нами визначені вихідними слідуючі теоретичні поняття, на які опирається рефероване дослідження:

- структурна схема простого речення та її реалізація; інформативна достатність простого речення, побудованого за абстрактним зразком; мінімальна та поширена структурні схеми;
- семантична структура речення; граматична семантика структурної схеми; семантичний суб'єкт;
- функція мовної одиниці; функціональна граматики; функціональний стиль.

В усіх аспектах /в тому числі і в структурній характеристиці інфінітивних речень/ ми виходимо із концепції функціонального синтаксису. В основі цієї концепції, за Г.О.Золотовою, по-

лягає виявлення "синтаксичних першоелементів - синтаксем - як конструктивних носіїв змісту", що дає можливість побудувати типологію простого речення, "опираючись на співвідношення семантичних моделей як способів вираження типових комунікативних значень" I.

В виділенні структурних типів інфінітивних речень опираємось на систему, викладену авторами РГ - 80, яка дає можливість більш глибоко розкрити структурні особливості аналізованих речень. Проте вважаємо за доцільне не включати в інфінітивний клас односкладні речення, які мають закріплене морфологічне вираження предикативного центру прислівниками типу некуда, некогда, негде // нікуди, ніколи, ніде, займенниками некогого, нечогого // нікогого, нічогого + інфінітив. Некуда йти; Некогда приехать // Нікуди подіти; Нікогого боятись і т.д. Цим та аналогічним реченням властивий спільний для семантики всіх безособових речень початок. Предикативні модельні значення у вказаних конструкціях містяться в заперечному компоненті, а інфінітив лише конкретизує неозначений денотат. Порівняймо: 1. Этот мир далеко. Не доехать к нему, не дойти нам... /В.Демидов/; 2. Мне некому сказать об этом /РМ/; 3. Мне есть кому сказать об этом /РМ/. В другому реченні заперечний компонент виступає як предикат.

За способом вираження релевантного компонента - предикативного ядра, а також за наявності чи відсутності поширивачів, в російській та українській мовах можна виділити мінімальні та поширені структурні схеми інфінітивних речень. Мінімальні структурні схеми інфінітивних речень - однокомпонентні, їх єдиний компонент - предикативний центр - елементарний. До них ми відносимо структурний тип Ты : Разбить? Разъять? Развезть? Раскромсать? /Л.Васильева/ // Скаржитись? Але до кого? Позиватися? Але з ким? /О.Гончар/. Поширені структурні схеми інфінітивних речень, виділені нами, є двокомпонентні з самостійним дієсловом-інфінітивом і елементарним предикативним центром, та двокомпонентні і трьохкомпонентні з дієсловом-зв'язков у формі інфінітиву та комплексним предикативним центром. До них ми відносимо типи: а/ Кто-то : Ей все ржать бы да бежать

I Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М.: 1982. - С.3.

/Л.Васильєва/; -Ну-у, буть беде, - крушилися алатирци /Е.Замятин/ // Одне слово, тобі цього не минути! /О.Гончар/; Ні, не бути їм тут, Поля, не бути /О.Гончар/; а №1/4 №9 Ін. : Вини не отвести /Е.Исаєв/; Не потеряють время /А и Ф, 1991, № 14/ // Безгоміння. Стрільби не чути /О.Гончар/; Історію не переписати /Ні, 18.09.90/; а /Прогінтер (Prædicator) Ін. : Что стыдится, что калеть? Раз ведь в книзи умереть /М.Кузьмин/; Куда мне схать? Лидей пугать? /Б.Екимов/ // Ще опівчувать? Кому казати? /О.Підсуха/; Де зачерпнуть насаги для життя? /О.Підсуха/; г /Соріч №3 №5 : Через три гада, Виктор Григорьевич, будь тебе начальником главка /Д.Гранин/ // Тоді бути нам солом'яним вдівцем /О.Гика/; д /Соріч №3 №4 (№. №6) : Ночь грозная, буть всем начеку... /К.Тренев/ // Ні? Мені вже не бути в інституті /М/; е /Соріч №3 №4/5 : Буть нам мокрими! /И.Ефремов/ // Віднині навік-віки України вільнов бути /В.Переяславец/.

Всі визначені структурні типи інфінітивних речень активно функціонують в російській та українській мовах, про це стверджує їх квантитативний розподіл. У загальному вигляді він може бути поданий таким чином:

Загальний об'єм дослідження сторінок	із них : вибрано : IP	розподіл : по мовах	інфінітивні : дії : IP : в : мовях : структурні : схеми	Поширені структурні схеми									
			Ін	№34	№1/4	№3/5	№1/2	№3/4	№5/6	№7/8	№9/10	№11/12	№13/14
12 237	10 000	Російська мова : 5000	998	892	501	711	682	397	608	212			
		Українська мова : 5000	932	886	470	700	604	395	619	184			
			19,9	18,6	10	14	13,6	7,9	12,1	4,2			
					9,4	16	7,9	12,3	3,7				

I

Однакова кількість одиниць в самостійних мовах була умовою вибірки на даному етапі.

В ході аналізу виявлено, що деякі речення структурної схеми *№3 Сопінг Adv (№4 №5)* російської мови не мають повної паралелі в українській мові. Наприклад: *Говорить мне на украинском языке? /Сопінг №3 Adv (№6)/ // Говорити мені українською мовою? /Сопінг №3 Adv (№5)/.*

Семантичні типи інфінітивних речень в російському та українському мовознавстві характеризуються в основному однаково /О.О.Шахматов, В.В.Бабайцева, В.М.Бридин і ін./, хоч виділяються недостатньо чітко. Вважаємо доцільним /до цього спонукає і аналіз фактичного матеріалу, зібраного нами/ поділити ІР на дві групи – непитальні ІР і питальні ІР. В межах групи непитальних інфінітивних речень виділяються такі семантичні типи: а/ ІР зі значеннями необхідності та неминучості, які реалізують логічне судження 'так складаються обставини, що семантичний суб'єкт S повинен /йому визначено/ належити/ необхідно володіти предикативним значенням P': *И вот тебе лететь Ближайшим рейсом От голубой волны И птичьих стай /В.Демидов/ // Бо день же який, медово золотий, і колоски благовістять: бути урожаю! /Б.Олійник/;*

б/ ІР зі значенням неможливості, які реалізують логічне судження 'семантичний суб'єкт S не може/ не зможе P': *Мне земли не скинутъ, столб не сдвинуть /С.Орлов/ // По тому конкурсі Єльці не пройти /О.Гончар/;*

в/ ІР зі значеннями доцільності та бажаності /включачи опативні/, які реалізують логічні судження 'бажання S необхідно / доцільно реалізувати в P', 'я хочу, щоб S міг/ зміг P // щоб S повинен P // щоб S – у прийшлося / приходилось P': *Мне бы умереть минут на двести ... /Г.Шербакова/ // Додати б йому до такої чутливої душі та ще освіту! /Ю.Збанацький/;*

г/ ІР зі спонукальним значенням, які реалізують логічні судження 'я вимагав від S P', 'я наказую / велю S – у P', 'від S вимагається P/ у відповідності з документом, законом і т.п./': *Всем спать /Б.Васильев/ // Відставити, Козлов! Слухати гідко /І.Малишевський/.*

В межах групи питальних інфінітивних речень виділяються наступні типи:

а/ питальні інфінітивні речення без питальних слів спону-

кального характеру: Влиь тебе? /Б.Екимов/ // А як Париж?
Путівки замовляти? /О.Чорногуз/ та неспонукального характеру:
Разбить? Разьять? Развєять? Раскромшить? /Л.Васильєва/ // Ци-
 ганську маляту вносити на люди? /Л.Костенко/;

б/ питальні інфінітивні речення різної модальності з питаль-
 ними словами: Чудачка? А как же не выручить свата? /Б.Жилин/ -
 неможливості. // Як би мені не заблудитися? /РМ/- бажаності і
 т.п.

Квантитативний розподіл аналізованих семантичних типів
 інфінітивних речень має такий вигляд:

Кількість вибраних речень	Тип і семантика речення	Російська мова	Українська мова
по 5000 в кожній мові	1. Непитальні ІР:		
	а/ зі значеннями не- обхідності та не- минучості	574	691
	б/ зі значенням не- можливості	1243	1278
	в/ зі значеннями доціль- ності та бажаності /в тому числі опта- тивні/	864	1001
	г/ зі спонукальним значенням	1320	888
	2. Питальні ІР	999	1142

В залежності від семантичних ролей мовця в групах інфіні-
 тивних речень функціонують типи висловлювань: "я"-орієнтоване
 висловлювання - М = С_{мод.} = С_{волят.} = С_{діу} = "я" І : Сьогодні
мене приказ о твоей отставке подписывать /Б.Васильєв/ // Ну,
мені деганяти стару, а то загублю /А.Колісниченко/; "ти"-орієн-
 товане висловлювання - М = С_{мод.} = С_{волят.} = С_{кауз.}, С_{діу} =
 = Адр. = 2^а ос. /± М/: Тебе бы в цирке работать /В.Кожєвников/
 // Поїхати б і тобі /О.Гончар/; "він"-орієнтоване висловлювання -

I
 Умовні позначення: М - мовець, С_{мод.} - суб'єкт модальнос-
 ті, С_{волят.} - суб'єкт волянтативності, С_{діу} - суб'єкт діу,
 С_{кауз.} - суб'єкт каузації, О_{кауз.} - об'єкт каузації, Адр. -
 адресат висловлювання, слухач.

М - С_{мод.} = С_{вольт.}, С_{діу} = 3-я ос. /неучасник можливого акту/;
Зачем я ей такой? Ей ребят кормить, себя да еще меня, прихле-
бая... /В.Кондратьев/ // Йому брати б участь у конкурсах чоло-
вічої краси... /О.Чорногуз/; висловлювання зі складною суб"ект-
ною орієнтацією, зумовленою складністю медальної перспективи,
в якому реалізується співвідношення - М - С_{мод.} = С_{вольт.1},
С_{вольт.2} = С_{діу} = "я", "ти", "він": По моєй команді. Не оста-
навлятися, не отвлекаться. Тільки вперед! Ворваться в клуб
и ликвидировать автоматчиков врага. Задача ясна? /Б.Васильев/
// Ставив перед класом на височеньку підставку і кидав коротко:
- Маловати /Ю.Збанацький/; висловлювання з орієнтацією на не-осо-
бу - М - С_{мод.} = С_{вольт.} = С_{діу} = не-особа: Быть беде, быть
великой потере! /С.Боснин/ // ... і колоски благовістять: бути
урожаи! /Б.Олійник/.

Модальна специфіка інфінітивних речень дає можливість виді-
лити типи висловлювань слідуєчих темпоральних планів: 1/ $T_1 \rightarrow$
 T_2 ; 2/ $T_2 \rightarrow T_1$; 3/ $T_1 = T_2$.

При переважній семантичній однорідності інфінітивні рече-
ня в російській та українській мовах мають і деякі відмінності.
Так, наприклад, в українській мові в інфінітивних реченнях зі
значенням неможливості спостерігаються часті випадки вживання
сурядного сполучника і в функції підсилюваної частки, що підви-
щує значення "неможливості дії" і що не властиво для аналізова-
них речень в російській мові. Наприклад: І нема. І слідів не
знайти /О.Підсуха/, І до могили не прийти /Гол.Укр./ і т.д.
Серед інфінітивних речень зі значеннями цільності та бажанос-
ті в українській мові виділяються інфінітивні речення із спеціа-
лізованою формою 'виключно єдиного бажання', що міститься в
конструкції Аби /тільки/ + Інф, побудованої за зразком під-
рядних речень в автономному вживанні. В такій конструкції аби
втрачає властивість сполучника і перетворюється в частку. Напр.:
Аби тільки ще раз побачити рідний дім, сім'ю! /Ф.Потушняк/;
Аби тільки протриматись ще два тижні /Ф.Потушняк/. Цей ЛСВ в
словнику української мови не фіксується /СУМ, 1970, Т.І, С.3/.

Спостереження над фактичним матеріалом дозволяють зробити
і деякі висновки відносно інфінітивних речень зі значенням ба-
жаності, відповідних в українській мові структурній схемі
Бодай + /Лес/ / Інф. Специфіком таких інфінітивних речень

в українській мові є те, що частка бодай для вираження побажання завжди займає місце на початку речення. Якщо в такій конструкції при інфінітиві-предикаті наявне заперечення, речення досягає надзвичайної емоційності. В російській мові з цією ж метою використовується структура чтоб/ш/ + /Нег/ /Тут/, яка не досягає, як нам здається, такої емоційно-експресивної сили, як ІР Бодай + /Нег/ /Тут/ в українській мові. Це зв'язано зі значенням елементів чтоб/ш/ і бодай, в яких з самого початку закладена різна експресія. Так, чтоб/ш/-тип нейтральний, бодай високо емоційний, який виражає інтенсивне побажання. Порівн.: Бодай нам ніколи не знати такої жнив'яної пори, такої жнивовиці /П.Загребельний/ // Чтоб им на осине висеть, виродкам этим /В.Быков/.

Як показав аналіз фактичного матеріалу, структурно-семантичні різновиди інфінітивних речень сучасних російської та української мов відносяться до типу продуктивних синтаксичних одиниць і являються результатом складної взаємодії синтаксичної структури, модальності, лексичних кваліфікаторів, емоційності і виразності мови.

У другому розділі "Функціональні властивості інфінітивних речень в різних стилях сучасних російської та української мов" з метою встановлення найбільш характерних ознак структурно-семантичних типів інфінітивних речень для кожної функціональної різновидності російської та української мов нами були досліджені тексти, які представляють наступні стилі: літературно-художній, публіцистичний, офіційно-діловий, науковий і розмовний. В кожному із стилів російської та української мов на приблизно однаковій кількості сторінок методом суцільної вибірки зібрано і проаналізовано інфінітивних речень:

№ п/п	Стиль	Кількість інфінітивних речень	
		Російська мова	Українська мова
1.	Літературно-художній	4291	4454
2.	Публіцистичний	2984	3447
3.	Офіційно-діловий	1311	999
4.	Науковий	1614	2018
5.	Розмовний	718	847

ІР характеризуються функціональною активністю і однорідністю в усіх стилях сучасних російської та української мов. Разом з тим вибірність інфінітивних речень проявилась на рівні мовних засобів в кожному функціональному стилі, що диктується екстралінгвістичною основою.

ІР виконують в різних стилях наступні функції: в літературно-художньому - впливу, в публіцистичному - інформації та впливу, в офіційно-діловому - спонування, наказу, в науковому - повідомлення, в розмовному - повідомлення, спонування і т.п.

Квантитативний розподіл інфінітивних речень пов'язаний зі специфікою стилю, тематикою, жанром. Стилі, що відзначаються високим рівнем стандартизації, як правило, мають найменшу кількість різноманітних структурно-семантичних типів інфінітивних речень. Так, найбільш частотні і характерні різноманітні структурно-семантичні типи інфінітивних речень для літературно-художнього і публіцистичного стилів, причому в такому різновиді публіцистичного стилю, як газета, їх більше, ніж в журналах. Менш частотні і структурно-семантично однорідні ІР в офіційно-діловому і науковому стилях.

Наші дослідження підтверджують, що в літературно-художньому стилі група інфінітивних речень показала в функціонально-стилістичному аспектах в квантитативному і квалітативному відношеннях. Загальна кількість вибраних інфінітивних речень в російській мові: в прозі - 2317, в поезії - 1974 /в прозі \approx на 8,5% більше, ніж в поезії/; в українській мові: в прозі - 2446, в поезії - 2008 /в прозі \approx на 8,1% більше, ніж в поезії/. В квалітативному відношенні спостерігається активність всіх структурно-семантичних типів інфінітивних речень раніше наведеної класифікації.

При аналізі чітко визначилось коло місць функціонування інфінітивних речень: а/ в заголовку тексту /розділу/, б/ на початку /в кінці/ тексту, в/ на початку /в кінці/ розділу; г/ у змісті тексту: в мові автора, в монологічній та діалогічній мові персонажів.

Стилістична різноманітність літературно-художнього стилю розширюється за рахунок моностильових і міжстильових інфінітивних речень, функціонуючих: а/ в розмовному стилі: Один такої "боєц" рассказывал: "Присылает вор "пацана" с приказом сломать

одного парня из нашей камерн. Собраться и обсудить его воровскую жизнь. Найти за ним какой-нибудь косяк, то есть грех. А потом побить... /В.Еремин/ // Не жінчині к таких кабанів двига-ти. /О.Гончар/; б/ в публіцистичному стилі: Раздавить гадину контрреволюции! /А.Сульянов/ // Комунізму вам не стримати! /О.Гончар/; в/ в науковому стилі: Регулювати річки. Створити водоймища. Насаджувати лісосмуги... /О.Гончар/; г/ в офіційно-діловому стилі: Об исполнении донести /А.Сульянов/ // Постановили: Вжити рішучих заходів /О.Вишня/.

ІР в публіцистичному стилі найчастіше / $\approx 65\%$ / функціонують в заголовках і виконують, крім інших, рекламну функцію, оскільки від заголовка залежить те, чи прочитає читач дану публікацію, чи не зверне на неї увагу. ІР-заголовки – це найчастіше ІР зі спонукальним значенням та питальні / $\approx 60\%$ загального числа інфінітивних речень публіцистичного стилю/.

Масовий характер комунікації /масовий адресат/ має вплив на структуру інфінітивних речень-заголовків: в усіх випадках в них в російській і українській мовах відсутній давальний суб'єкт / $\approx 3/4$ /: Найти общие подходы /Изм., 3.03.1991/, Оглянуться без гнева /Крестьянка, 1990, № 6/ // Об'єднатися навколо державності /Гол.Укр., 12.03.1991/, Зміцнити законність і правопорядок /Черк. кр., 3.04.1991/.

Прагнення до експресивності мови публіцистики сприяє, на наш погляд, породженню стандартів-заголовків в формі фразеологічних інфінітивних речень: Век бананов не видать /КП, 15.01.1993/, Эх, дожить бы... до снижения цен /Веч.Минск, 22.12.1992/, Свистать всех наверх /КП, 15.01.1993/ // Не поле перейти /Рад. Под., 24.06.1990/, Народиться в сороцці /Сільські в., 16.03.1991/, Тисячі ниток не розірвати /Рад.Укр., 14.03.1991/. ІР в публіцистиці прості, малочленні /в середньому 1-6 слів/, що забезпечує їх доступність.

Публіцистичний стиль використовує прийоми і засоби функціонування інфінітивних речень в художньому, науковому, офіційно-діловому та розмовному стилях /хоч засоби інших стилів виконують в публіцистиці свою особливу функцію/ Наприклад: Как выжить врачу, медсестре, санитарке при столь резком росте цен? /Мед.газ., 3.04.1991/ // Не забути мені ті хвилини /О.Гика/ - в літературно-художнього стилю; Куривають енергетику, транспорт,

связь /Ог., 1991, № 8/ // Утверджувати державний суверенітет /Гол.Укр., 4.04.1991/ - з офіційно-ділового стилю; Очистить воду! Как приготовить подобную воду дома? /Частн. ж., 1992, № 21/ // Відвернути крах економіки, погіршення життя людей! /Сільс. в., 19.02.1991/ - з наукового стилю; Зк, дожить бы... до снижения цен /Веч.Минск, 22.12.1992/ // А, як, дозвольте, їх впізнати? /Черкаси, 25.11.1992/ - з розмовного стилю.

ІР в нашій вибірці зустрілись в різних жанрах офіційно-ділового стилю. Оскільки їм властивий імперативний характер, то, як і слід було чекати, вони відзначені в жанрах розпорядчого плану: постановвах, наказах, інструктивно-методичних листах, планах, розпорядженнях і т.п.; всього три речення зустрілись в статутах; зовсім відсутні ІР в довідках, положеннях, законах.

ІР в офіційно-діловому стилі створюють нейтральний тон викладу, зводять до мінімуму особистий, суб'єктивний момент, є засобом логічної, а не емоційно-експресивної оцінки ситуації і фактів.

В ході аналізу функціонування інфінітивних речень в офіційно-діловому стилі нами помічено, що синтаксис документів має цікаву властивість: в тих частинах тексту, де тема задається формою документа /заголовком, розпорядчою частиною/ рема оформлена таким чином, що може функціонувати відокремлено, як самостійна синтаксична одиниця комунікації. Так, пункт розпорядчої частини являється самостійним інфінітивним реченням, однак разом з темою розпорядчої частини він складає складне речення з безсполучниковим зв'язком частин, омонімічне простому реченню, де інфінітив, що являється вершиною граматичної структури пункту, стає одним з основних частин дієслівного присудка.

Знаходячись на вершині синтаксичної конструкції, інфінітиви-предикати в інфінітивних реченнях означають дію суб'єкта документа, а значить, вони відносяться до типу суб'єктивних: утвердить..., создать... // затвердити..., создать... і т.д.

Наприклад:

Министерство образования Российской Федерации

П Р И К А З

07.06.93

Москва

№ 237

Об утверждении Базисного учебного плана общеобразовательных учреждений Российской Федерации

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Утвердить одобренный коллегией Министерства образования Российской Федерации Базисный учебный план общеобразовательных учреждений Российской Федерации /Приложение/.
2. Органам управления образованием субъектов Федерации, руководителям общеобразовательных учреждений всех видов использовать Базисный учебный план как основу для разработки учебных планов общеобразовательных учреждений Российской Федерации.
3. Контроль за исполнением приказа возложить на заместителя министра образования Российской Федерации А.Г.Асмолова.

Министр

Е.В.Ткаченко

/Ут. - 1993. - 6 июня/ //

НАКАЗ № 18

по Дунаєвцькій СШ № 1 від 30 березня 1992 року

Про стан роботи

в ГПД

Виходячи з цього, наказую:

1. Раз на чверть організувати обмін досвідом роботи вихователів ГПД на засіданнях методичних об'єднань.
2. Вихователям ГПД постійно урізноманітнювати форми проведення виховних заходів...
3. Проведені виховні заходи пов'язувати з життям класу, школи.
4. Систематично проводити спортивні години і урізноманітнювати їх варіанти.
5. Контроль за виконанням даного наказу покласти на заступника директора по навчально-виховній роботі в 1 - 4 класах Гандзюк М.П.

Директор школи

Прокопов І.Г.

/Кн. наказ. - Дунаївці, СШ № 1. - 1992. - С.89/.

В науковому стилі текстова насиченість інфінітивними реченнями достатньо стала: за нашими спостереженнями, вона коливається в середньому від 6 до 19% тексту в російській мові і від 4 до 30% тексту в українській мові. Структурно-семантичні типи інфінітивних речень, характерних для наукового стилю, виконують в ході текстової реалізації інтелектуальну функцію, функцію організації мислення. Для аналізу інфінітивних речень в науковому стилі взяті тексти різних видів наук: точних - математика,

природничих - фізика, гуманітарних - мовознавство, науково-популярного підтипу - педагогіка. В цілому кількість інфінітивних речень в проаналізованих наукових текстах можна навести в таблиці:

Науковий стиль

Всього одиниць		Науки							
російська мова	українська мова	мовознавство		фізика		математика		педагогіка	
		Рос. мова	Укр. мова	Рос. мова	Укр. мова	Рос. мова	Укр. мова	Рос. мова	Укр. мова
1614	2018	143	154	390	412	967	1156	114	296

ІР зустрічається в різних жанрах наукової прози, але переважають в жанрі "збірника завдань і вправ", де можуть являти собою цілий мікротекст: Вирозити $tg\ 3\alpha$ через $tg\ \alpha$ /Сканаві, 1972, с.313/ // Записати твердження $a = b$ за допомогою одного знака рівності /Михайловський, 1975, с.7/; завершувати мікротекст: Визислити висоту конуса /Римкевич, 1987, с.103/ // Знайти периметр квадрата /Сканаві, 1992, с.142/; займати місце всередині мікротексту: Графики движения двух тел представлены на рисунке 10. Написать уравнение движения $x = x(t)$. Что означают точки пересечения графиков с осями координат? /Римкевич, 1987, с.9/. ІР в наведених прикладах носить характер некатегоричного спонування. Проте в контексті наукової мови типовими є конструкції, які використовуються в примітках /вказівках/, з відгінком категоричної поради-наказу, що сприймаються як щось обов'язкове: Ограничиться отысканием действительных решений /Сканаві, 1972, с.109/ // Розглянути при всіх дійсних значеннях α /Сканаві, 1992, с.48/.

Специфіков синтаксичної структури інфінітивних речень в науковому стилі є і те, що ІР, самодостатнє в контексті, має тенденцію до самодостатності і поза контекстом.

Високою частотністю структурно-семантичних типів інфінітивних речень відзначається розмовний стиль.

В ході аналізу фактичного матеріалу виявлено, що в рамках

типової форми діалогу в розмовному стилі найбільш активними є різні види питальних інфінітивних речень.

Звідка / $\approx 10\%$ всього зібраного нами матеріалу/ функціонують ІР зі спонукальним значенням.

Проаналізовані факти дозволяють зробити висновок, що ІР активно функціонують в російській та українській мовах і характеризуються в основному функціональною однорідністю.

В цілому ж за результатами дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей інфінітивних речень в сучасних російській та українській мовах зроблені узагальнення та висновки, які подані у вигляді положень, що виносяться на запис:

1. ІР російської та української мов – самостійний тип простого односкладного речення зі своєрідною структурою, семантикою і функцією, які характеризуються в основному однорідністю в обох мовах.
2. Модальна специфіка інфінітивних речень зумовляє особливі для кожного семантико-синтаксичного розряду темпоральні значення і модально-часову парадигму.
3. ІР зі спонукальним значенням в квантитативному відношенні переважають в російській мові внаслідок, як нам здається, більшої мелодійності української мови.
4. Поява ряду модусно-оціночних значень в інфінітивних реченнях не визначається особливостями їх формальної і семантичної організації, а пояснюється використанням даних конструкцій у відповідних мовних актах.
5. Реальне функціонування та вибір інфінітивних речень визначається індивідуальними уявленнями мовців про особливості їх функціонування. Взаємодія інфінітивних речень з контекстом і мовною ситуацією сприяє прагматичним умовам реалізації аналізованими висловлюваннями цілей волевиявлення.
6. Використання різних структурно-семантичних моделей інфінітивних речень має стилістичний характер, оскільки різноманітна структура і семантика моделей зумовлюють їх неоднакову участь в організації тих чи інших текстів певної стилістичної приналежності.

ІР відносяться до значущих одиниць стилю, спроможних характеризувати його лінгвістичні параметри і можуть служити одним із параметрів стилю в обох аналізованих мовах.

Результати дисертаційного дослідження не є вичерпними і не претендують на повне розв'язання досліджуваної проблеми. Серед різноманітних її аспектів, що потребують подальшої теоретичної та практичної розробки, можна виділити окреме функціонально-порівняльне дослідження інфінітивних речень у кожному із функціональних стилів, оскільки галузь ця ще тільки стає об'єктом спеціального дослідження в русистичі та україністиці.

Основні положення дисертації висвітлені в таких публікаціях:

1. До питання про мову і стиль листів М.В.Гоголя // Творчість М.В.Гоголя і сучасність: Тези доп. - Ніжин, 1989, - С.94-95 /рос.мовою/.
2. Російські переклади поезій Т.Г.Шевченка - ілюстративний матеріал уроків російської мови в школах України // Т.Г.Шевченко і Поділля. Тези доп. - Ч.І. - Кам.-Под., 1989. С.92-93.
3. Особливості функціонування вставних слів в російських повістях Т.Г.Шевченка // Шевченко і розвиток мов та літератур народів СРСР і країн соціалістичної співдружності: Тези доп. - Київ, 1989. - С.89-90 /рос.мовою/.
4. Система роботи по підготовці учнів до самостійного використання в зв'язній мові односкладних речень // Актуальні питання вивчення в вузі курсу методики викладання мови і літератури в школі: Тези доп. - Ніжин, 1990. - С.40-41 /рос.мовою/.
5. Особливості функціонування інфінітивних речень в поетичній мові Лариси Васильєвої // Тези доповідей ХХХІІ наукової конференції кафедр інституту за 1989-1990 рр. - Кам.-Под., 1991 - С.146 /рос.мовою/.
6. До питання про деякі особливості функціонування односкладних речень в поетичній мові Й.Мандельштама // Воронежський період в житті і творчості Й.Е.Мандельштама: Матер. наук. конф. - Воронеж, 1991, - С.95-97 /рос.мовою/.
7. Деякі особливості інфінітивних речень в дослідженнях О.О.Потебні // О.О.Потебня - дослідник слов'янських взаємозв'язків: Тези доп., Ч.І. - Харків, 1991. - С.185-188 /рос.мовою/.
8. Про деякі фактори, що визначають семантичні особливості інфінітивних речень в сучасному російському та українському мовознавстві // Стилїстика російської мови: теоретичний і по-

рівняльні аспекти: Матеріали УІ наук. конф. - Ч.2. - К.-
Харків, 1993. - С.33 /рос. мовою/.

9. Функціональні особливості односкладних речень в поетичній
мові Лариси Васильєвої // Мова російських письменників
XIX - XX віків. - Тула, 1993. - Рук. деп. в ІНІОН АН Росії
13.04.93 р., № 47888. - С.153-159 /рос. мовою/.

Козак

Підписано до друку 4.03.1994р. Об. 0,9. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 62. Безплатно.
Дод. УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Покровська, 9.

461031

AB 29.539